

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА МЕЖІ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

Степан ПАНГЕЛОВ

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди*

Анотація. У статті розглядаються соціально-економічні передумови виникнення і розвитку рекреаційних організацій. Описано характерні особливості функціонування рекреаційно-оздоровчих організацій на межі ХІХ-ХХ сторіч.

Ключові слова: соціально-економічні передумови, активний відпочинок, рекреаційно-оздоровчі організації, рекреаційний рух.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Наукове вирішення питань теорії та практики фізичної рекреації неможливе без дослідження історичних передумов виникнення і розвитку даного явища з найдавніших часів до наших днів. Починаючи із 1960-х років вчені різних предметно-дисциплінарних напрямів (насамперед історики, педагоги, психологи, соціологи) почали проводити теоретичні дослідження з вивчення рекреації, дозвілля, свят. При цьому аналіз дозвілля виходить за межі галузевого підходу, набуваючи більш різнобічного характеру (Л. Н. Михайлова, 1999; О. В. М'ялкін, 1983; Д. В. Шахматдінова, 2001).

Із середини 90-х років ХХ ст. розповсюдження ринкових відносин у нашій країні, а також розвиток бізнесу обумовлюють виникнення нових вимог до організацій дозвілля у суспільній практиці. Гостро постали проблеми формування фінансових засад організацій дозвілля, необхідності врахування культурно-рекреаційних запитів і потреб різних верств населення. Все це стрімко трансформувало процес підготовки фахівців з галузі дозвілля і культури – менеджерів культури, продюсерів індустрії розваг, персоналу туристських фірм і т. п., що сприяло інтенсифікації наукових досліджень, пов'язаних з економічними, управлінськими, сервісно-технологічними аспектами культурно-рекреаційної сфери (А. Д. Жарікова, В. М. Чижиков, 1998; Т. Г. Кисельова, Ю. Д. Красильников, 2004). Щодо розробки теоретичних, в тому числі – історико-філософських засад фізичної рекреації, то таких досліджень без сумніву бракує.

Питання виникнення і розвитку рекреаційних організацій на межі ХІХ-ХХ століть є складовою частиною дисертаційного дослідження «Історичні передумови виникнення і розвитку фізичної рекреації як форми активного дозвілля людини», яке виконується згідно зі зведеним планом науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2006-2010 рр. Міністерства України у справах сім'ї, молоді і спорту в межах теми 3.2.7 «Теоретико-методичні засади рекреаційної діяльності різних груп населення».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, актуальність. У теперішній час різні форми активної рекреації набувають все більшої популярності (О. В. Андрєєва, М. В. Чернявський, 2005; Т. Ю. Круцевич, 2008; Г. В. Безверхня, 2009). Відбувається активне впровадження у практику рекреації та оздоровчої фізичної культури інноваційних технологій для досягнення і підтримання оптимального рівня фізичного стану людини відповідно до його мотивації та індивідуальних особливостей (М. М. Булатова, Ю. А. Усачев, 2003; В. В. Левицький, 2004; Е. П. Хоулі, Б. Д. Френкс, 2004).

Водночас досліджень соціально-історичного напрямку галузь фізичної рекреації недостатньо, враховуючи, що вона є однією із конструктивних підсистем суспільства і результатом взаємодії соціального, культурно-історичного розвитку, проходить етапи розвитку, які

властиві й суспільству взагалі. Тому виявлення причин виникнення, особливостей діяльності рекреаційних організацій різних сфер діяльності на межі XIX-XX століть дозволяє з'ясувати об'єктивні закономірності розвитку сфери активного дозвілля людини, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є обґрунтування діяльності рекреаційних організацій на межі XIX-XX століть.

Відповідно до мети вирішувалися наступні завдання дослідження:

1. Висвітлити соціально-економічні передумови виникнення рекреаційних організацій.
2. Вивчити характерні особливості функціонування рекреаційних організацій на межі XIX і XX століть.

Для вирішення завдань використовувався аналіз та узагальнення літературних джерел.

Результати дослідження. Спортивна публіцистика, досліджуючи історію рекреації, пояснює її виникнення намаганням мешканців міст задовольнити свою природну потребу в рухові, а її витоки знаходить у суспільному житті міст-держав стародавнього світу [3; 5]. Однак абстрактна постановка питання щодо потреби у рухах не може дати історично правильного трактування проблеми використання вільного часу, яка стає дедалі актуальнішою у другій половині XIX століття. У той же час, позашкільна фізична культура і рекреація, які мали характер «масової культури», що була створена в умовах капіталістичної урбанізації, з точки зору їх суспільної ролі й характеру, зовсім не схожі на аналогічні явища, які спостерігалися у великих містах у період рабовласництва.

Ритм життя робітників у промислових центрах XIX століття був обумовлений темпом механізованої праці, а власників невеликих майстерень і крамниць – безжалюною конкурентною боротьбою (тривалість робочого дня становила 11 годин). Виснажливий темп автоматизованої виробничої діяльності змінювався апатією недільних і святкових днів. Стихійна забудова робітничих житлових кварталів обумовлювала відсутність нормальних умов існування, неможливість дотримання елементарних гігієнічних засад. Крім того, зростання ціни на землю у містах призвело до того, що школи і суспільні організації були позбавлені майданчиків для ігор. Це призвело до обмеження життєво необхідного простору для ігор і рухової активності. Такі умови посилювали інстинктивне бажання відпочити в природних умовах. Однак це був один із чинників розвитку рекреаційної діяльності. З другого боку, він був пов'язаний зі способом життя більш заможних верств буржуазії, які зрозуміли значення фізичних вправ та різноманітних ігор для здоров'я або намагалися наслідувати звички міської аристократії.

Рекреаційний рух того часу реалізовувався у діяльності релігійних, напіввійськових, місцевих, жіночих, а також пов'язаних з робітничим рухом рекреаційних організацій, які значно відрізнялися між собою з точки зору сфери і характеру діяльності.

Релігійні (клерикальні) рекреаційні організації

Протестантські організації. Серед релігійних організацій, які розвивали фізичну культуру в її рекреаційному аспекті, найбільш значну діяльність проводили Асоціації молодих християн.

Їх створення відбулося у середині XIX століття, коли протестантська церква стала проводити політику, яка дедалі більш пристосовувалася до буржуазного світогляду і нових соціальних потреб. Базуючись передусім на американських релігійних спільнотах, протестантська церква, вже у 80-і роки XIX ст. сприяла розвитку такого міжнародного християнського молодіжного руху, який в інтересах ефективнішого розповсюдження протестантських доктрин і релігійного виховання використовував також спортивну діяльність та ігри. Асоціація створила біля своїх соборів і шкіл спортивні та ігрові майданчики, парки для відпочинку. Вона розробила програми проведення різноманітних спортивних заходів. Місіонери отримували базову підготовку викладачів фізкультури і спортивних керівників. Асоціація за допомогою, насамперед, американських, англійських та німецьких офіційних кіл вже у перші роки XX ст. охопила мережею своїх організацій весь світ. Особливо міцними були позиції асоціації молодих християн у колоніях і напівколоніальних країнах [P. Seurin, 1961].

Єврейські організації. Міжнародний спортивний рух, який перетворювався із суспільного явища у соціальний чинник, містив у собі не тільки класові, національні та групові інтереси, але і відкриті або завуальовані расові упередження, які в Америці та Південній Африці негативно впливали на становище, головним чином, негрів, а в Європі – євреїв. Особливо гостро антисемітизм проявлявся у спортивних організаціях німецьких вищих навчальних закладів, а також у гімнастичних товариствах Франції, Австро-Угорської імперії та Росії. Під впливом цих обставин учасники IV Всесвітнього сіоністського конгресу, який відбувся у Базелі 1906 року створили самостійний міжнародний союз для єднання єврейських гімнастичних і спортивних організацій. Назва союзу «Маккавей» відбивала політичну спрямованість цієї організації і була присвячена керівникові повстання в Іудеї 167 року до н.е. – Іуді Маккавею.

Центр «Маккавея» діяв у Берліні й представив велику активність у заохоченні до фізичного виховання і спорту. До початку Першої світової війни цей рух, який охопив весь світ, мав більше ста організацій.

Католицькі організації. Фізкультурні і спортивні організації римської католицької церкви почали створюватись пізніше за аналогічні протестантські та єврейські організації. У 70-90-х роках XIX ст. римська католицька церква також розпочала діяльність щодо об'єднання в організації всесвітнього характеру. Однак у процесі своєї діяльності зі створення родинних об'єднань, читацьких гуртків та інших організацій, церква пересвідчилася у тому, що певний час певних верств міського населення витрачається (часто замість дотримання церковних обрядів) на походи, відвідування змагань тощо. Тому церква вирішила контролювати діяльність мирян (влаштує майданчики для ігор, обладнає гімнастичні зали, постачає товариства католицької молоді інвентарем). Крім того, вона здійснювала керівництво спортивними гуртками церковних шкіл. Для координації зусиль з розвитку рекреаційного руху за сприяння місцевого духовенства 1911 року в Нансі був створений міжнародний союз католицьких організацій фізичної культури, центр цієї спілки знаходився в Римі. Сфера його впливу до початку Першої світової війни обмежувалася лише європейськими католицькими країнами, а політика організації, на відміну від протестантських та єврейських спортивних організацій, була спрямована проти намагань досягнення високих результатів.

Напіввійськові організації молоді

Разом із створенням клерикальних рекреаційних центрів і товариств в останні роки XIX століття здійснювалися спроби організації позашкільного фізкультурного руху, який би забезпечував військово-фізичну підготовку молоді до початку військової служби. Однак вирішити цю проблему вперше вдалося в Англії, що було обумовлено традиціями англійської буржуазної демократії і специфікою її колоніальної політики. Відповідно до запитів англійського суспільства, сформувався ідеал «джентльмена» згідно з педагогічною концепцією Д. Локка і поглядам Т. Арнольда.

Серед різних форм напіввійськових організацій молоді найбільш вдалим був бойскаутський рух створений інспектором колоніальних військ Робертом Баден-Пауелом, у межах якого діти знайомилися з основами дружнього співробітництва, орієнтування на місцевості, розвідки, табірним життям.

За декілька років бойскаутський рух розповсюдився всім світом, оскільки всюди він знаходив риси, які найбільш відповідали місцевим традиціям. Наприклад, у США і Канаді геологічною основою цього руху була романтика піонерів Дикого Заходу (сини Даніеля Босхе) і війни проти індіанців, в Угорщині – мрії про тисячолітню імперію, в Японії – відродження традицій самураїв, у чехів і поляків – ідеї національної незалежності. В Австрії, Німеччині і Швейцарії разом із бойскаутизмом великою популярністю користувався рух «Перелітний птах», який був пов'язаний з реформаторськими напрямками у педагогіці [3; 4].

До Першої світової війни, разом із створенням молодіжних рухів, які пропонували любов до природи, майже у всіх країнах відкрито проводилась військова підготовка допризовників.

Територіальні і заводські організації

У створенні рекреаційних організацій, крім діяльності релігійних та військових велику роль відіграли також підприємці. Перші акції з організації міських та районних майданчиків для ігор, парків та клубів для відпочинку були проведені в Англії. У школах пролетарських кварталів Лондона та інших індустріальних міст наприкінці 1870-х років з'явилися філантропісти, активісти руху «соціальний квартал». Вони після навчання проводили з дітьми прогулянки, рухливі ігри. Пізніше діяльність цих активістів розповсюдилася і на гуртожитки для робітників. Вона, як правило, була пов'язана з недільними школами. У 1880-ті роки навіть були створені селища для відпочинку на морському узбережжі й у гірських районах. У Німеччині на конгресі викладачів гімнастики 1874 року вперше було прийнято рішення про обладнання міських парків гімнастичними приладами за рахунок офіційно зібраних коштів, а також про створення майданчиків для ігор на земельних ділянках, які буде виділяти міська влада. Великого значення для розвитку рекреаційного руху у Німеччині мали дослідження Емеля Хартвика, результати яких він виклав у брошурі «Від чого ми страждаємо». Автор пояснював, яким чином за допомогою рекреаційних програм можна попереджати різноманітне захворювання, що є супутниками індустріальної цивілізації.

У США засновником організованого рекреаційного руху можна вважати лікаря Лютера Гулика. Посилаючись на приклад арнольдизму, він вважав, що за допомогою рухливих ігор на відкритому повітрі можна не тільки сприяти охороні здоров'я, але і здійснювати виховний вплив.

У Польщі у справі розробки форм рекреаційної діяльності міжнародне значення мала діяльність Хенріка Йордана, який на орендованій земельній ділянці створив зразковий ігровий майданчик. Під впливом його діяльності виникли так звані «Йорданські сади», де кожна людина будь-якого віку могла знайти, відповідно до своїх потреб, можливості для занять іграми, гімнастикою, плаванням. За правилами соціальні інструктори допомагали всім, хто займався на цих ігрових майданчиках.

Намагання об'єднати різні приватні і суспільні спроби розвитку фізичної рекреації були вперше здійснені у США і Канаді. Вже 1885 року була створена «Американська асоціація Відновлення здоров'я і фізичного виховання». Вона офіційно вимагала від влади штатів створення рекреаційних товариств на законодавчій основі. Перший такий закон був прийнятий 1888 року у штаті Нью-Йорк.

В інших країнах також почали створюватися організації з розвитку активного відпочинку: у Німеччині – «Центральна комісія сприяння іграм молоді і дорослих» (1891 р.), у Данії – «Національна комісія сприяння іграм школярів» (1897 р.), у Франції – «Парижська комісія інспекторів навчальних закладів» (1897 р.), у Польщі – «Комісія ігор та розваг молоді» (1898 р.). Вони проводили публічні диспути, видавали відповідні розпорядження, орендували земельні ділянки, знайомили населення з популярними видами ігор. У кінці XIX – на початку XX ст. рекреаційний рух у цих країнах розглядався з гімнастикою та іншими видами спорту як самостійна форма діяльності.

Висновки

1. Розвиток рекреаційного руху був обумовлений певними соціально-економічними чинниками, а саме:

- розповсюдження шкільної фізичної культури за межі гімнастичних залів;
- поява потреби у пов'язаних з іграми емоціях;
- розвиток охорони здоров'я;
- необхідність підтримання необхідного рівня фізичної підготовленості у допризовників;
- попередження злочинності підлітків і молоді;
- відновлення фізичних і духовних сил працездатного населення.

2. Розвиток рекреаційного руху залежав від економічного прогресу і політичних намагань тієї або іншої країни. Досить великі можливості для виконання рекреаційним рухом ролі соціального саморегулювання забезпечувалися тим, що на практиці цей рух втілювався у яко-

сті безпосередніх контактів особистого і групового характеру (організація прогулянок, навчання рухам, створення сумісних пляжів, велосипедні прогулянки, рух бойскаутів тощо.). В межах організаційних меж реалізувалися намагання до виховання почуття «національної єдності», моральних якостей у населення, а також виявлялось піклування про здоров'я робочої сили, військову підготовку допризовників.

Список літератури

1. Аванесова Г. А. Культурно-досуговая деятельность : Теория и практика организации : учебное пособие для студентов вузов / Г. А. Аванесова. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 236 с.
2. Киселёва Т. Г. Социально-культурная деятельность. / Т. Г. Киселёва, Ю. Д. Красильников. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 312 с.
3. Кун Л. Всеобщая история физической культуры / Л. Кун. – М. : Радуга, 1982. – 399 с.
4. Орлов А. И. Социология рекреации / А. И. Орлов. – М. : Академия, 1995. – 178 с.
5. Ангелова Н. Є. Історія фізичної культури. Навч. посібник / Н. Є. Пангелова. – : Освіта України, 2007. – 288 с.
6. P. Seurin. L'Education physique dans le monde. Bordeaux, 1961, Editions Biere, – p. 291-293.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ РЕКРЕАЦИОННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ НА РУБЕЖЕ XIX И XX СТОЛЕТИЙ

Степан ПАНГЕЛОВ

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди*

Аннотация. В статье рассматриваются социально-экономические предпосылки возникновения и развития рекреационных организаций. Описаны характерные особенности функционирования рекреационных организаций на рубеже XIX-XX столетий.

Ключевые слова: социально-экономические предпосылки, активный отдых, рекреационные организации рекреационное движение.

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF RECREATIONAL ORGANIZATIONS AT THE TURN OF XIX AND XX CENTURIES

Stepan PANGELOV

*Pereyaslav-Khmel'nitskiy State Pedagogical University
named after Grigory Skovoroda*

Annotation. The article deals with the socio-economic prerequisites of recreational organizations appearing and development.

The characteristic peculiarities as recreational organizations on the turn as XIX-XX centuries are redescrbed.

Key words: socio-economic, active rest, prerequisites, recreational movement.